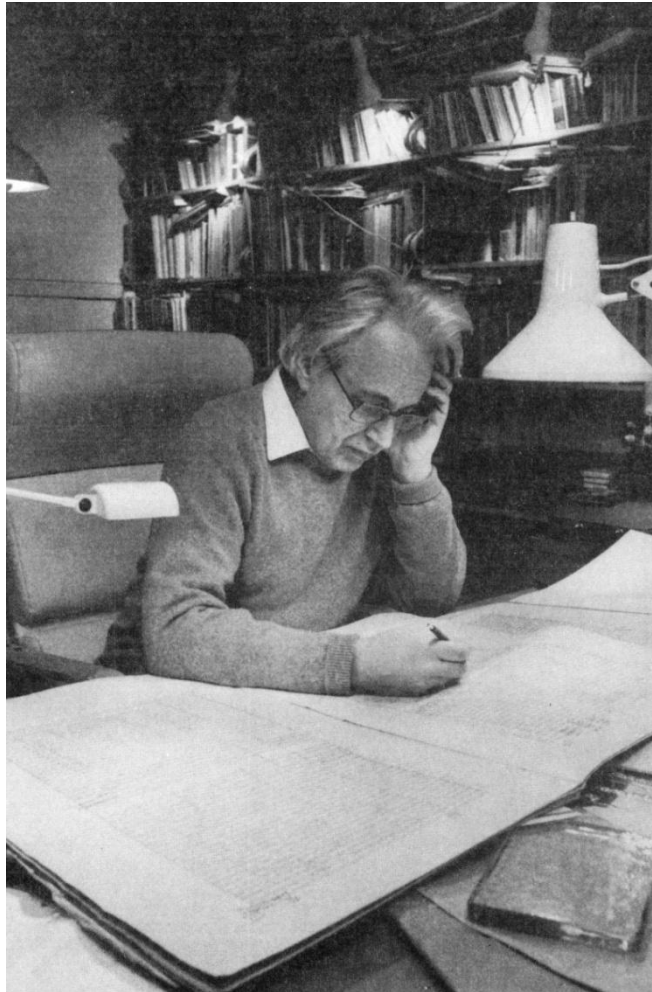


## A fele se tréfa: apokalipszis – holnap!

(Ligeti György *Le Grand Macabre* című operája a hamburgi Elbphilharmonie-ban, 2019)\*



Mielőtt bárki is lázas keresgélésbe kezdene az interneten, leszögezzük: nincs semmilyen Ligeti-évforduló. Hovatovább hozzászoktunk, hogy évfordulók kapcsán jön a figyelemfelkeltés, az emlékezés, aztán egy időre megint következik a mély hallgatás. Az itt olvasható bevezető szövegnek nincs ilyen évfordulós apropója. Ami Ligeti Györgyöt illeti: 2016-ban volt halálának tizedik évfordulója, legközelebb pedig 2023. lesz kerek dátum: születésének századik évfordulója. Tehát ezúttal nincs jeles nap. Egyszerűen szürke hétköznapi napok vannak. Vagy mégse?

Az apropó mindössze annyi, hogy Ligeti *Le Grand Macabre* című operájának (nálunk használatos olykor *A Nagy Kaszás* cím is) megszületett egy remek előadása, amelyre szeretnénk felhívni a Parlando olvasóinak figyelmét. Ez az egészen kivételes zenei esemény egyszerre volt koncert, ugyanakkor teljes értékű, színpadi produkció is, amely alaposan kiaknázza a két és fél éve felavatott, monumentális hamburgi koncertterem, az Elbphilharmonie (Elbai Filharmónia) különleges építészeti adottságait. A félreértések elkerülése végett: itt tehát nem az előadás kritikája lesz olvasható!

---

\* Az interneten szabadon elérhető 2020 májusáig

Ligeti 1974 és 1977 között írta egyetlen operáját. Az 1978-as stockholmi bemutató után azonban, amelyet több újabb előadás követett, főleg Németországban, kénytelen volt megállapítani, hogy „meglehetősen naiv volt az operaüzem valóságos (és olykor kiábrándítóan durva) feltételeit illetően”. Így aztán átdolgozta operáját, és 1996-ban állt elő az új verzióval, amelynek 1997 júliusában Salzburgban, az ünnepi játékokon volt a bemutatója. Azóta ez az egyedül érvényes változat.

A színházi világban és a zenetörténészek között is többé-kevésbé konszenzus alakult ki a tekintetben, hogy a *Grand Macabre* a 20. század második felének legjelentősebb zenés színpadi alkotásai közé tartozik, és ennek megfelelően világszerte mind gyakrabban szerepel operaházak műsorán. Ugyanakkor el kell ismerni, előadása minden tekintetben nagy kihívás.

Több mint negyven évvel a stockholmi ősbemutató után mérleget készíthetünk: Magyarországon eddig – írj és mondd – négyszer szerepelt műsoron: két alkalommal színpadon, egy-egy alkalommal pedig koncertszerűen. 1998-ban, a stockholmi ősbemutató után húsz évvel, a Thália Színházban adták elő Kovalik Balázs rendezésében, az ő műfordítása az a magyar szöveg, amelyet itt is közlünk. 2013-ban a Művészetek Palotája „Homage à Ligeti” címet viselő sorozatában került sor a következő, koncertszerű előadásra, majd négy évvel később, 2017-ben, az [Óbudai Danubia zenekar](#) adta elő az Erkel Színházban, a „MagyarFeszt” keretében. Döbbenetes, de miközben világszerte telt házakkal játsszák Ligeti groteszk remekét, itt a mérsékelnél is szerényebb volt az érdeklődés. Már ezek a körülmények is jelzik, hogy Ligetinek – akit Bartók és Kurtág mellett a legnagyobb magyar zeneszerzők között tartanak számon szerte a világban – ez a meghatározó alkotása Magyarországon távolról sem épült be olyan mértékben a zenei köztudatba, mint azt jelentősége alapján megérdemelné. No comment.

A mostani előadás helyszíne Hamburg volt ugyan, az a város, ahol Ligeti hosszú éveken át élt, és amelynek Zeneművészeti Főiskoláján tanított, de a scenikai elgondolás, a látvány, a rendezés az óceán túlsó partján, New Yorkban született 2010-ben, az Avery Fisher Hallban, természetesen angolul. Az angol nyelvű verziót melleleg Ligeti is támogatta korábban, ellentétben a mű első megfogalmazásával, amelyet még nemzeti nyelveken képzelt el (a stockholmi előadáson svédül énekeltek). A színrevitelt a sokoldalú Doug Fitch, amerikai *visual artist* („látványművész”) neve fémjelzte, és az előadás [Giants Are Small](#) nevű produkciós irodájának védjegyét viseli. „Mámorító siker, Ligeti tiszteletet parancsoló partitúrájának káprázatos megjelenítése és lefegyverző produkció. A közönség egy pillanatra sem hagyott fel a nevetéssel, és lelkesedett.” Így ítélte meg az estét a [„The New York Times”](#) Ligeti operájának három, telt házas előadása után. „A zenés színháznak ezt a mérföldkövét Alan Gilbert hozta első ízben New Yorkba 2010 májusában.”

2019-ben az [Internationales Musikfest Hamburg](#) (Hamburgi Nemzetközi Zenei Fesztivál) programjának súlyponti alakja Ligeti volt, így most a New Yorki előadást az Elbai Filharmónia nagy koncerttermébe adaptálták, ugyancsak Alan Gilbert zenei irányításával, de ezúttal értelemszerűen az NDR Elbphilharmonie zenekara játszott. A május 13-i koncertelőadást élőben közvetítették video webstreamen, ez most 2020. májusáig áll ingyenes „video-on-demand”-ként az egész világ rendelkezésére. A linket megtaláljuk az NDR weboldalán: [Jetzt nachschauen: „Le Grand Macabre”](#). Ugyanez a

felvétel [YouTube-on](#) is hozzáférhető, közvetlen eléréssel. Sőt, az NDR több okostelefonos alkalmazásával is letölthető. (Elképzelni sem tudjuk, mennyire örülne Ligeti, ha ezt megérhette volna!) Remek alkalom tehát a magyar közönség számára is, hogy alaposabban megismerje Ligeti operáját. Az előadás nemzetközi rangját itthoni szemszögből alátámasztja az is, hogy a [BMC-ben](#) 2019. május 27-én műsorváltás volt emiatt: a meghirdetett barcelonai előadás helyett a hamburgi Elbphilharmonie-ban 2019. május 13-án készült felvételt vetítették.

„A *Grand Macabre* groteszk példázat az emberiség pusztulásáról, opera a modern világ egzisztenciális válságáról, az élet értelmének kutatásáról – tűnjék is ez a mű bármennyire zagyvának vagy hóbotosnak”, állapítja meg Alan Gilbert, az előadás amerikai karmestere, aki 1967-ben született New York Cityben, amerikai és japán szülők gyermekeként, 2009-től 2017 júniusáig a New York-i Filharmonikusok vezető karmestere volt, 2019 őszétől pedig ugyanezt a funkciót tölti be az NDR Elbphilharmonie zenekarának élén. Majd így folytatja: „ez a koromsötét zenés színházi látványosság hihetetlenül fontos darab, és aligha véletlen, hogy szerte a világban a leggyakrabban előadott kortárs opera.”

Sokrétű, összetett alkotással van dolgunk, ezt igyekeztem közel harminc évvel ezelőtt is nyilvánvalóvá tenni *Apokalipszis és divertimento* címmel megjelent tanulmányomban (lásd a Mellékletben található anyagok listáját). Ligeti nyilván nem tudhatta, milyen irányban halad majd tovább a világ – még 2006-ban, halála előtt sem, hiszen a földcsuszamlásszerű, nagy paradigmaváltás csak ezután következett be –, de a fő trendekre nagyon is jól ráérezett. A hamburgi előadást nézve-hallgatva elképedünk, mennyire sok az áthallás. Fontos ugyanakkor hozzáfűzni, hogy a rendezés nem játszott rá ezekre az aktualizálásokra: korrekten Ligeti partitúráját szolgáltatta meg és tette érzékletes látvánnyá. Az áthallások mégis nyilvánvalóak: a globalizálódó világ abszurdításai, a csapból is folyó populistá szóróadatok zagyvaságai, a politikai számításból elferdített, meghamisított, csúsztatott hírek áradata és a szántszándékkal szított gyűlölködés, nos, mindez olyan mindennapos tapasztalat a 21. század második évtizedének végén szerte a világban, amihez képest a szövegek tudatos alogizmusai hegeli magasságokban szárnyaló filozofikus fejtegetések.

De félretéve a szellemeskedést és minden felesleges okoskodást: a mű valóban elképesztő mértékben „rezonál” a mai világra, főleg egy ilyen félelmetes, a mű szellemét erőteljesen a felszínre segítő előadásban. Végző soron tényleg a mai, globálisan pusztuló világunkról szól, egy emberiségről, amely irracionálisan, konok következetességgel pusztítja saját létfeltételeit, amely hovatovább az orránál nem lát tovább, és csak a mának él. Világa az élmények, az élvezetek mentén szerveződik („élménytársadalom”), és ha valaki erről megfeledkezne, azt a médiumok, az okostelefonok és egyéb reklámhordozók révén élete minden tizedmásodpercében figyelmeztetik rá.

Mindez Ligeti zseniális zenéjével, végkicsengésében aggasztó kérdőjeleivel. A szorongást oldó kacajjal, de a kacajt mégiscsak szorongássá torzító megfoghatatlanságával. Ez utóbbi olyan mozzanat, amely az 1970-es években még nem volt érzékelhető, de mára alapélménnyé vált. Gondoljunk csak arra, mennyire elbizonytalanít az egyelőre elmaradt világvége után (ellentétben például a *Falstaff* zárófűgájának bölcs életörömeivel) a *Grand Macabre*-t záró passacaglia: „Emberek, nem kell félnetek! Halálunk még nem fenyeget!

Jöttére várni badarság.” És ekkor jön a döbönt csend, a valósággal megszólaló üresség, a Semmi. Igazi shakespeare-i pillanat ez: *The rest is silence*.

Igen, ez a „kétfenekűség”, ez a leginkább jellemző Ligeti művére. Többértelműsége főként abból fakad, hogy szinte provokálja az értelmezést, de ehhez nem ad szellemi támpontokat. Hangsúlyozottan *nem* filozofikus természetű műről van szó, amely azonban mégiscsak filozófiai konzekvenciákat hordoz. Méghozzá igen súlyosakat.

Az imént említett áthallások persze mit sem érnének a zene nélkül: olcsó, hiteltelen utalgatások maradnának. A szöveg és a cselekmény verbális logikátlanságait Ligeti zenei síkra vetíti ki. A „posztavantgard perspektívanélküliség”, ahol megszűnik a zenetörténet történeti mélysége, Ligeti operájában a zenei nyelv kiindulópontja. A mellékelt filmanyagban is beszél Ligeti róla: akusztikai „hulladékanyaggal” dolgozik. Az opera zenei nyelve töredezett: az európai zene széthullásának végső stádiumát mutatja – látszólag naivan és reflektálatlanul. Pedig ez egy közel fél évszázaddal ezelőtti állapot, és hol volt az akkori hangzavar attól, ami nap mint nap, reggeltől késő éjszakáig körülvesz bennünket, és pokollá teszi életünket? (Sokan persze ezt nem hallják, mert a hallásuk már annyira leromlott, vagy mert ebbe születtek bele.)

Ugyanakkor valami mégis összetartja ezt a zavaros, széteső akusztikai világot. Nagyon fontos mozzanat a világ *karneváli* érzékelése, amiről Mihail Bahtyin orosz irodalomtörténész műveiben olvashatunk részletesebben. Ez a szemlélet Ligetinél is a széthúzó összevisszaság ellen ható kohéziós erő. Rendszerint kevés szó esik erről Ligeti művével kapcsolatban, pedig e nélkül nehezen érthetjük meg, hiszen a merész, excentrikus helyzetek, a trágár nyelvhasználat (csak zárójelben: Ligeti idejében még elképzelhetetlen volt, ma már a politikai „kultúra” mindennapjainak szerves része a másik fél pocskondiázása), az „anyagi és a testi lent” markáns, a pornográfia határát súroló kiemelése – ez mind a karneváli kultúrkinccs része, ha mégannyira szokatlan is operaszínpadon. Naivan felteszem a kérdést: ugyan, mi lehetne még szokatlan a 21. században?

A most látható előadás újfent bizonyította Ligeti operájának nemcsak életképességét, de azt is, hogy bámulatos érzékenysége révén Ligeti olyan művet alkotott, amely letaglózóan szól a lassan harmadik évtizedébe lépő 21. század emberéhez is. Nemcsak szól hozzá, hanem *róla* is szól. Fájdalmas tapasztalat! De mégis így van!

Balázs István

*A mellékletben az alábbi anyagok találhatóak:*

A hamburgi előadás műsorfüzete (németül, pdf)  
Az opera cselekménye (magyarul, a hamburgi műsorfüzet alapján, pdf)  
Az opera librettója (magyarul, © Kovalik Balázs fordításában, pdf)

Az előadás szünetében többek közt Alan Gilbertet és Doug Fitchet hallhatjuk nyilatkozni angolul, előtte pedig [Yaltah Worlitzsch rövidfilmje](#) látható György Ligetis „*Le Grand Macabre*” címmel (közel 5'), benne több, Ligetiről készült filmfelvétellel is, németül. Ennek magyar szövege szintén megtalálható a mellékletben.

Csatoltunk három magyar nyelvű tanulmányt is a *Le Grand Macabre*-ről, azok számára, akik szeretnék alaposabban megismerkedni Ligeti operájának belső összefüggéseivel. Peskó Zoltán: *Vivace minaccioso* című írása (Szegzárdy-Csengery Klára fordításában) 1993 decemberében jelent meg a „Holmi”-ban, annak archívumából bármikor letölthető, mi itt már pdf-ben mellékeljük.

A magam fentebb már említett írását a „Muzsika” 1990. októberi száma közölte (Balázs István: *Apokalipszis és divertimento*), a nevem valamilyen oknál fogva lemaradt, csak a szám tartalomjegyzékében olvasható. Mivel a Muzsika archívuma egyelőre csak 1997-ig kereshető, a cikkem a repertóriumban szerepel, a mellékletben pedig beszkenelt, pdf formátumú változata nyitható meg. Ez az írás rövidített változata volt annak a [francia nyelvű Ligeti-tanulmánynak](#), amely a Philippe Albéra szerkesztette, „Contrechamps” című genfi folyóirat különszámaként *Ligeti Kurtág* címmel jelent meg Párizsban 1990-ben, az Éditions L'Âge d'Homme-nál.

Fontosnak tartottam még Csengery Kristóf: *A világvége elmarad* című, a „Mozgó Világ” 2013. februári számában megjelent írására felhívni a figyelmet. Ez a cikk is szabadon elérhető a „Mozgó Világ Online” weboldalon.